

CU PRIVIRE LA TEHNICA DE CONSTRUCȚIE A CETĂȚII NOI DE LÎNGĂ ROMAN

DE

L. CHIȚESCU

Am avut prilejul să arătăm, în altă parte¹, că Cetatea Nouă de lângă Roman este singura construcție de piatră zidită în întregime în timpul lui Ștefan cel Mare și că stabilirea perioadei de funcționare a ei între 1466 și 1675 nu poate fi în nici un caz pusă la îndoială. Cercetările mai noi, efectuate în chip statornic de un colectiv al Muzeului militar central pe suprafața monumentului și dezvelirea în bună măsură a zidurilor sale, nu numai că nu au schimbat această încadrare cronologică, dar au oferit noi date importante, care contribuie la o și mai bună cunoaștere a cetății ridicate de Ștefan pe malul stîng al Siretului. Dintre toate observațiile noi prilejuite de cercetările din ultima vreme, cele care se referă la tehnica de construcție a cetății și la elementele ei componente au ponderea cea mai însemnată. Faptul este pe deplin explicabil dacă avem în vedere că sistemul de construcție al cetății și condițiile speciale în care el a fost aplicat reliefa, de la începutul cercetărilor, aspecte noi și inedite ale tehnicii constructive în Moldova veacului al XV-lea.

Mai întîi s-a constatat că Cetatea Nouă a fost ridicată după un plan bine stabilit și numai aplicarea strictă a acestuia în teren a putut duce la realizarea construcției. Spunînd aceasta, avem în vedere faptul că, după trasarea în teren a planului viitoarei fortificații, și numai în limitele riguroase ale acestuia, constructorii au săpat un șanț de fundație adînc de circa 3,50 m și lat de 2,50 m, în așa fel încît, după terminarea acestei operații, rezulta un nucleu de pămînt cruțat, înconjurat de un șanț de fundație, mai larg la gură și mai îngust spre fund, prevăzută din loc în loc — pe mijlocul laturilor și la colțuri — cu lăcașe circulare pentru turnuri. Acest șanț de fundație a fost apoi urmat de un altul, concentric cu primul, săpat la numai 1,10 m în afara celui precedent; între cele două șanțuri rămînea deci un prag de pămînt cruțat sub forma unei berme, a cărei lățime este constant aceeași pe toată circumferința celor două șanțuri care o mărgineau,

¹ L. Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gdiniți (r. Roman)*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 405 și urm.

chiar și în jurul lăcașelor pentru bastioane. Cel de-al doilea șanț, avînd peretele interior săpat oblic, iar cel exterior vertical, era viitorul șanț de apărare al cetății, lărgimea lui fiind pe alocuri, și mai ales pe latura de est a fortificației, de 13 m.

Avîndu-se în vedere faptul că aici terenul este instabil, solul viu fiind reprezentat de nisip, constructorii au realizat imediat după săparea celor două șanțuri o ingenioasă lucrare de consolidare a viitoarei construcții de piatră printr-o platformă din lemn. Pentru aceasta, pe întreaga suprafață a celor două șanțuri s-au bătut pari ascuțiți, lungi de 1,30 — 1,50 m și groși de aproximativ 0,15 m. Frecvența parilor este constant aceeași pe întreaga suprafață : 9 bucăți pe metrul pătrat. Pe acești pari, în întregime bătuți în nisip, s-au așezat apoi orizontal, la distanță de 1 m una de alta, loazbe de stejar dispuse paralel cu marginile șanțului de fundație. În șanțul de apărare s-au așezat două rînduri de loazbe, dispuse la aceeași distanță dar „în rețea“. În felul acesta, întreaga suprafață a șanțului de apărare era pavată cu o rețea de birne de stejar groase de 0,30 — 0,40 m, iar cea a șanțului de fundație cu un singur rînd de birne ; în ambele cazuri birnele se sprijineau pe piloni de lemn. Pe aceste platforme din lemn s-au construit apoi zidurile fortificației propriu-zise : *zidul de incintă și zidul de contraescarpă*.

Importantă este constatarea că zidul de incintă se sprijinea pe două „picioare“. Primul era reprezentat de un zid făcut în șanțul de fundație, în limitele și pînă la suprafața lui, respectiv, pînă la nivelul bermei de pămînt cruțat dintre cele două șanțuri. Al doilea „picioar“ al zidului de incintă n-a mai fost construit vertical, ca primul, ci oblic, el urmînd linia înclinată a malului interior al șanțului de apărare ; malul interior al șanțului de apărare a servit ca un ideal „cofraj“, pe care s-a putut zidi oblic al doilea „picioar“ al zidului de incintă². Avînd rolul de contrafort continuu al zidului de incintă, acest picior oblic, ridicat chiar de la baza șanțului de apărare, are fața exterioară finisată și grosimea de numai 1 m. La fruntea șanțului de apărare, respectiv, la nivelul bermei de pămînt cruțat dintre ele, cele două „picioare“ ale zidului se unesc, încăleciînd berma și formînd zidul de incintă propriu-zis, care la acest nivel devine vertical, grosimea lui fiind de peste 4,50 m. Chiar și aici, la suprafața bermei de pămînt cruțat, unde cele două picioare ale zidului se unesc, constructorii au așezat loazbe de stejar. În felul acesta, zidul de incintă se sprijinea cu toată baza lui pe cîte o platformă din lemn. Trebuie făcută, de altfel, precizarea că *toate* zidurile de la Cetatea Nouă — chiar și cele interioare — se sprijină pe loazbe de lemn, ca să nu mai vorbim de faptul că peste tot zidăria era prevăzută și în înălțime cu tiranți de birne deșpuși : a circa 50 — 60 cm unul deasupra celuilalt.

Cît privește zidul de contraescarpă, așezat pe aceeași platformă din lemn de pe fundul șanțului de apărare, acesta era vertical, cel puțin pînă la înălțimea la care se mai păstrează acum, grosimea lui fiind de 1,35 m. Spațiul rămas între zidul de incintă și cel de contraescarpă îl constituia

² În primul an de cercetare pe cale arheologică a Cetății Noi nu am putut surprinde „piciorul“ vertical al zidului de incintă ; o groapă, datată de noi în secolul al XIX-lea, distrusese în întregime acest picior al zidului și n-am putut atunci întui existența lui, ci numai pe a celui de-al doilea picior, zidit oblic. Cf. L. Chițescu, *Cetatea Nouă de la Roman în lumina cercetărilor arheologice*, comunicare ținută la prima Sesiune a muzeelor din decembrie 1964, în curs de apariție în volumul consacrat acestei sesiuni.

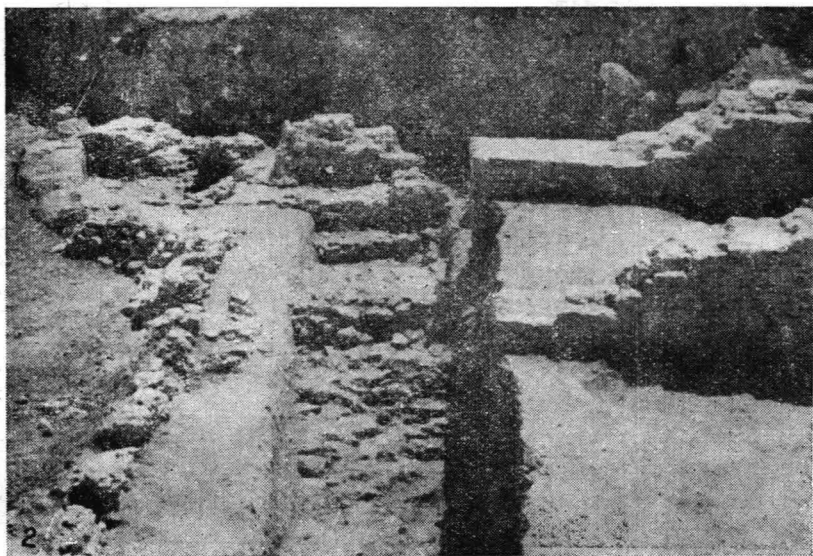
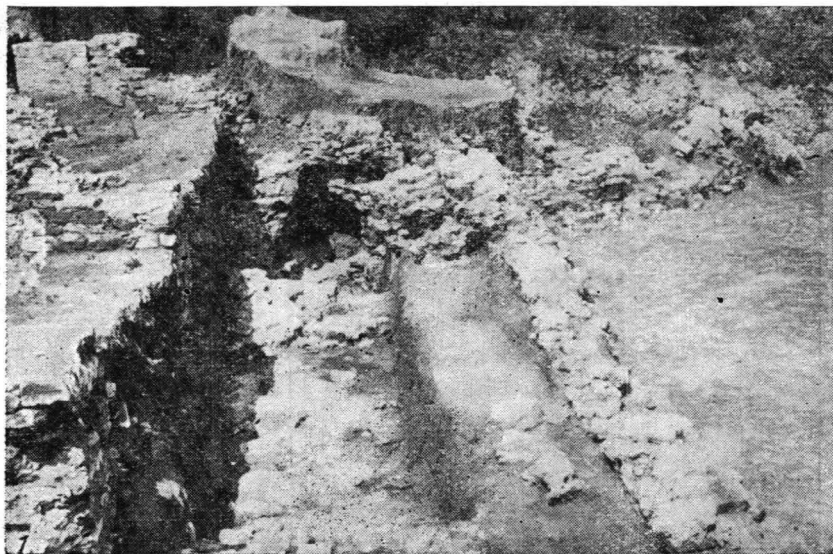

Fig. 1. — 1, zidul de incintă (demantelat), cu cele două „picioare“ ale sale, de pe latura de nord a cetății (vedere dinspre est); 2, zidul de incintă de pe latura de nord (vedere dinspre vest).

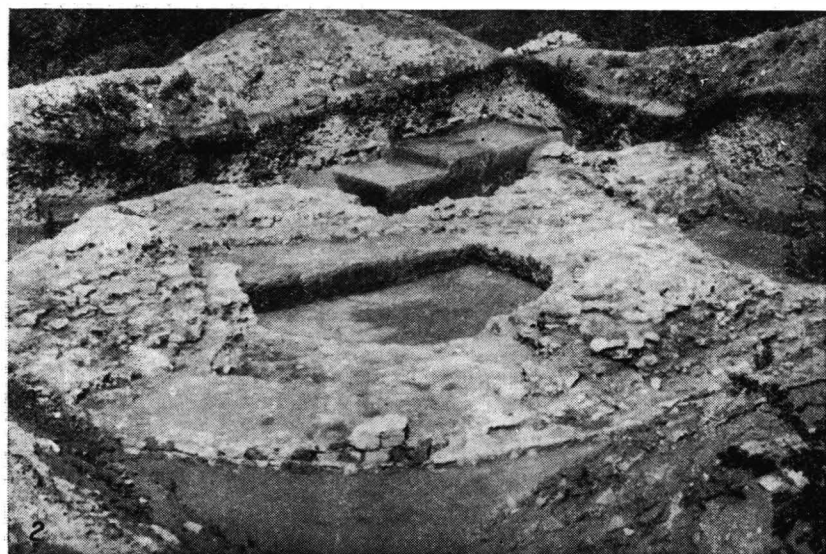

Fig. 2. — 1, zidul interior de la Cetatea Nouă. În stînga zidului se vede o porțiune din zwinger; 2, turnul circular din colțul de sud-est al curtinei exterioare.

șanțul de apărare al cetății. Spre deosebire însă de alte șanțuri de apărare ale cetăților moldovenești cercetate pînă acum, acela de la Cetatea Nouă a fost pavat cu lespezi de piatră nelegate cu mortar, dar așezate ordonat peste platforma din lemn. Pentru asigurarea unei suprafețe orizontale pe care să fie așezate aceste lespezi, constructorii au umplut spațiul rămas gol între birnele de lemn cu un strat de piatră de riu.

Din punctul de vedere al planului, Cetatea Nouă se compune dintr-un fort inițial (castel), căruia i s-a adăugat ulterior, pe latura de est, o curtină exterioară. Cetatea propriu-zisă, sau fortul inițial, este reprezentată de o incintă de formă rectangulară, prevăzută la colțuri și pe mijlocul laturilor cu turnuri circulare. Judecînd după dimensiunile deosebite ale acestor turnuri și după numărul lor, rezultă că fortul principal de la Cetatea Nouă avea un plan *bastionat*: șapte turnuri circulare legate printr-o curtină.

Curtea interioară de la Cetatea Nouă este liberă și separată de zidul de incintă printr-un alt zid, interior, gros de 1,10 m, ce merge paralel cu cel de incintă pe toată lungimea acestuia. Acest teren îngust dintre zidul interior al cetății și zidul exterior, ce înconjură întreaga cetate, este așa-numitul *zwinger*, element caracteristic arhitecturii militare din evul mediu. *Zwinger*-ul de la Cetatea Nouă ne apare în formele sale evoluat, întrucît este „secționat” printr-o serie de ziduri perpendiculare ce alcătuiesc, în spatele zidului de incintă, un șir de camere ce nu comunică între ele, fiecare avînd intrare proprie spre curtea interioară a cetății. Este, după știința noastră, singurul loc din Moldova unde întîlnim în forma sa clasică acest element al arhitecturii militare medievale.

Fortului principal de la Cetatea Nouă, construit în 1466, i se va adăuga ulterior, probabil în 1483, pe latura de est, o incintă exterioară în forma unui trapez, cu baza mică spre fortul inițial. Noua curtină se lega de faza mai veche prin două turnuri circulare, colțurile exterioare fiind străjuite tot de turnuri circulare, în vreme ce pe mijlocul ei existau bastioane rectangulare. Astfel construită, cea de-a doua incintă de la Cetatea Nouă, cu zidul gros de 4 m și cu bastioane ale căror ziduri depășesc grosimea de 4 m, permitea asigurarea unei bune apărări. Spunînd aceasta, avem în vedere atît faptul că turnurile și bastioanele de dimensiuni foarte mari erau dispuse la distanțe care să permită apărarea cu foc a curtinei dintre ele, cît și împrejurarea că zidul noii curtine se leagă de *mijlocul* bastioanelor și turnurilor, și nu de marginea lor. În felul acesta, apărătorii fiecărui turn și bastion, dispuși pe mai multe niveluri, erau în măsură să întoarcă focul armelor lor și spre interiorul curtinei exterioare, în cazul în care atacatorul ar fi putut pătrunde acolo. Aceste elemente cu totul noi în domeniul fortificațiilor moldovenești din veacul al XV-lea sînt germeni ai viitoarei „apărări circulare”, ce va fi desăvîrșită pe plan european abia în veacul al XVII-lea.

După terminarea zidirii noii incinte, întregul complex de la Cetatea Nouă a fost înconjurat cu un impunător șanț de apărare³, în care a fost abătută apa Siretului.

³ A cărui lățime variază între 30 și 50 m.

Pornind de la cele relatate mai sus, iese pregnant în evidență faptul că ne găsim aici în fața unei construcții militare total deosebite de cele cunoscute pînă acum în Moldova evului mediu. În primul rînd frapează acea ingenioasă platformă din lemn de la baza zidurilor, element pe care nu-l mai întîlnim la nici o construcție a feudalismului moldovenesc dezvoltat. Cu toate acestea, întrebuițarea substructiilor de lemn la fundația zidurilor de pe terenuri instabile, așa cum este cel din lunca Siretului, este, după cum se știe, o metodă tipică pentru tehnica constructivă romană și, mai tîrziu, pentru cea bizantină. O serie de cetăți ale epocii feudale timpurii de pe teritoriul R. P. Bulgaria, precum și cetatea ridicată de bizantini în secolul al X-lea la Păcuil lui Soare ⁴, sînt exemple ale folosirii acestei tehnici de către constructorii bizantini; ca să nu mai vorbim de consolidarea zidăriei cu tiranți înecați în pereți, sistem de asemenea bizantin, întrebuițat la multe construcții ale feudalismului românesc ⁵. Asemănarea, din acest punct de vedere, a Cetății Noi cu fortificațiile amintite, ne face să ne gîndim la o influență bizantină în amenajarea ei. Această interpretare pare să fie întărită și mai mult dacă se are în vedere un alt element al arhitecturii militare, și anume turnurile. După cum am văzut, spre deosebire de unele cetăți moldovene — Suceava și Neamțul de pildă—unde turnurile sînt semicirculare, la Cetatea Nouă întîlnim turnuri circulare. Ținînd seama de faptul că Cetatea Nouă este construită în 1466, iar cetățile amintite sînt reamenajate de Ștefan, se pare, într-o etapă posterioară anului 1466 ⁶, atenția noastră se va îndrepta spre alte cetăți mai timpurii ale Moldovei feudale și în primul rînd spre Cetatea Albă, unde întîlnim, de asemenea, turnuri circulare. Referindu-se la aceste turnuri, profesorul V. Vătășianu consideră că ele „nu pot proveni decît din Orient” ⁷ și că la Cetatea Albă avem de-a face cu o construcție de caracter bizantin ⁸. Într-adevăr, este un lucru de multă vreme știut că turnurile circulare, folosite încă din epoca romană, au cunoscut o largă întrebuițare în Orient, de unde lumea apuseană le-a preluat cu prilejul cruciadelor. De aceea, în apusul Europei turnurile circulare înlocuiesc pe cele rectangulare în veacul al XIII-lea, iar în Ungaria acest lucru se petrece abia în veacul al XIV-lea ⁹. Întrucît însă în Transilvania turnurile circulare apar mai de-

⁴ Vezi, în acest sens, D. Vlceanu, *Cu privire la tehnica de construcție a zidului de incintă al cetății bizantine de la Păcuil lui Soare (secolul al X-lea e.n.)*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 301 și urm.

⁵ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, Edit. Academiei, 1959, p. 187.

⁶ Asupra datei construirii curtinelor cu turnuri semicirculare de la Cetatea de scaun a Sucevei și Cetatea Neamțului nu există, în momentul de față, o deplină unitate de vederi. V. Vătășianu înclină să dateze construirea turnurilor semicirculare de la Suceava și Neamț, precum și a celor două turnuri cilindrice de la Hotin, la începutul secolului al XVI-lea. V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 708—709. N. Constantinescu consideră că adaosurile care au mărit capacitatea de apărare a Cetății Neamțului datează din preajma luptelor din 1476. N. Constantinescu, *Din nou problema Cetății Neamțului*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 22. M. D. Matei și Al. Andronic sugerează construirea curtinei cu turnuri semicirculare de la Cetatea de scaun a Sucevei „în perioada imediat următoare campaniilor turcești din Moldova din anii 1475—1476”. M. D. Matei și Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, București, Edit. Meridiane, 1965, p. 32.

⁷ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 297.

⁸ *Ibidem*; cf. și Alexandru Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 174.

⁹ Bakó Géza, *Elemente de origine locală și răsăriteană în arhitectura militară a epocii feudale timpurii din Transilvania*, în *Studii și articole de istorie*, III, 1961, p. 63.

vreme decît în apusul Europei, iar prezența lor în spațiul intracarpatic încă din secolul al XII-lea este considerată drept o mărturie a „unor influențe venite direct dinspre răsărit”¹⁰ și ținînd seama de interpretarea dată complexului de la Cetatea Albă, considerăm că și turnurile de la Cetatea Nouă nu pot fi atribuite decît aceleiași influențe răsăritene venite în Moldova prin intermediul lumii bizantine cu care țările române au avut atîtea legături.

Dar realitățile de la Cetatea Nouă nu par a sugera numai folosirea în Moldova a tehnicii constructive bizantino-orientale, ci, în egală măsură, dezvoltarea și aplicarea creatoare a acesteia la cerințele celei de-a doua jumătăți a veacului al XV-lea. După cum se știe, în această vreme tehnica amenajării fortificațiilor se schimbă, în funcție de folosirea artileriei la asedii. Sintetizînd caracteristicile cetăților din acest timp, F. Engels arată că „folosirea artileriei a avut ca rezultat imediat mărirea grosimii zidurilor și a diametrului turnurilor, în dauna înălțimii lor. Acum aceste turnuri au început să fie denumite rondele (rondelli); ele se făceau îndeajuns de largi pentru a putea cuprinde cîteva piese de artilerie”¹¹. Dacă așa stăteau lucrurile pe plan european, forma și dimensiunile turnurilor și curtinelor de la Cetatea Nouă nu fac decît să probeze că, cel puțin în acest caz, moldovenii nu erau cu nimic în urma nivelului atins pretutindeni de tehnica fortificațiilor în veacul al XV-lea.

Astfel pusă problema, credem că și celălalt element al arhitecturii militare medievale întîlnit la Roman, și anume *zwinger*-ul, nu poate fi pus în legătură decît tot cu influențele răsăritene directe asupra Moldovei. Fiindcă, dacă apariția lui în arhitectura apuseană este pusă pe seama contactelor dintre lumea occidentală și cea orientală, prin intermediul aceluiași cruciade¹², la Cetatea Nouă el nu putea proveni decît tot din răsărit, ca și celelalte elemente răsăritene pe care le remarcăm în structura acestei fortificații.

Concluzia care se impune din cele relatate pînă acum credem că nu poate fi decît una, potrivit căreia Cetatea Nouă de lîngă Roman a fost executată cu ajutorul unor meșteri care cunoșteau în cele mai mici amănunte arta constructivă din cuprinsul provinciilor fostului Imperiu bizantin¹³. Faptul nu trebuie să surprindă, dacă se are în permanență în vedere *timpul* în care această cetate a fost zidită, precum și *locul* ei în arhitectura moldovenească din a doua jumătate a veacului al XV-lea.

Într-adevăr, faptul că singura construcție militară din Moldova zidită *în întregime* în timpul lui Ștefan cel Mare se realizează în același an în care marele voievod începe ridicarea Putnei¹⁴ nu poate fi lipsit de o profundă semnificație. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît *în același an* avem documentată și cea dintîi relație a lui Ștefan cel Mare cu realitățile su-

¹⁰ Bakó Géza, *op. cit.* p. 64.

¹¹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 14, București, Edit. politică, 1963, p. 349.

¹² Bakó Géza, *op. cit.*, p. 60.

¹³ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 279.

¹⁴ Începută la 3 septembrie 1466, construcția Putnei ia sfîrșit, conform Letopiseșului de la Putna, la 3 septembrie 1470. *Cronicle slavo-române...*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 49—50.

dului bizantin de la muntele Atos¹⁵. Întrucît această primă legătură a lui Ștefan cu Atosul se materializa, între altele, prin zidirea acolo a unei biserici¹⁶, îndreptățea pe deplin pe N. Iorga să considere că „de acum încolo normele de artă ale Atosului, care veneau din Asia, unde Georgia le-a păstrat..., au căpătat la noi stăpînirea lor deplină“¹⁷. Acum cînd avem avantajul de a cunoaște mult mai bine o seamă de realități din Moldova, și mai ales pe cele de la Cetatea Nouă, considerăm că dacă în 1466 Ștefan își începe activitatea de constructor prin zidirea în trei puncte diferite a unora dintre cele mai de seamă monumente ale sale, el nu o putea face fără să fi avut la îndemînă meșteri cunoscători ai tehnicii de construcție bizantino-orientale. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît asemenea meșteri nu erau necunoscuți în Moldova, care, după cum am văzut, îi folosise chiar mai înainte la zidirea Cetății Albe. Experiența căpătată de moldoveni la Cetatea Albă nu credem că putea fi neglijată de Ștefan cel Mare tocmai în momentul în care el își începea activitatea de constructor, atît în domeniul arhitecturii militare, cît și în cel al arhitecturii bisericești. Mai mult decît atît, aplicarea creatoare a tehnicii constructive străvechi la condițiile concrete ale Moldovei din a doua jumătate a secolului al XV-lea nu face decît să dea un plus de conținut ideii că „istoria arhitecturii românești, în sens larg bizantină“¹⁸, are „caractere specifice în Țara Românească“¹⁹ și „altă înfățișare în Moldova“²⁰.

Stabilirea acestor adevăruri și a celor trei direcții în care se desfășoară simultan activitatea constructivă a lui Ștefan cel Mare, începînd cu anul 1466, au menirea de a pune într-o nouă lumină unele aspecte ale feudalismului moldovenesc, în strînsă legătură cu etapele de evoluție ale arhitecturii și artei din timpul lui. În acest sens, devine limpede că, dacă nu există nici o îndoială că perioada de maximă înflorire a culturii din vremea lui Ștefan se situează, cum e și firesc, spre sfîrșitul domniei acestui voievod, nu poate fi în nici un caz neglijată nici prima parte a domniei. Se face acum dovada materială că într-adevăr din prima parte a domniei lui Ștefan, și mai ales din preajma anului 1466, cînd întîlnim o situație deja existentă, „începe adevărata creație culturală a lui Ștefan“²¹, care pregătește treptat înflorirea deosebită și multi-laterală pe care o cunoaște cultura și arta moldovenească de la sfîrșitul secolului al XV-lea. Socolim, de aceea, că nu mai poate fi în nici un caz considerat actual punctul de vedere potrivit căruia „în prima treime a domniei lui Ștefan cel Mare nu au loc realizări artistice diferite de cele

¹⁵ Este vorba de dania de 100 de ducați pe care o face la 10 iunie 1466 Ștefan cel Mare mănăstirii Zograful de la Muntele Atos. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XIV, partea I, p. 41. Prima legătură a unui domn moldovean cu Atosul o întîlnim însă la 26 mai 1442 cînd Ștefan al II-lea dăruiește mănăstirii Sf. Gheorghe de la Atos un mertic anual. Cf. *DIR*, veacul XIV—XV, A. Moldova, I (1384—1475), p. 182.

¹⁶ Care la 13 septembrie 1470 era, oricum, terminată. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 41.

¹⁷ N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în *ARMSI*, t. XXXVI, 1914, p. 458.

¹⁸ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 190.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ E. Turdeanu, *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1942, p. 120.

ale perioadei precedente”²² și că înălțarea Putnei, de pildă, „este vădit o manifestare izolată”²³ (!). Construirea în același an — 1466 — a două dintre cele mai importante monumente ale lui Ștefan, pe plan militar și religios — Cetatea Nouă și Mănăstirea Putna — reprezintă, după părerea noastră, dovezi greu de contestat ale faptului că și în prima parte a domniei lui Ștefan au loc realizări de seamă ale arhitecturii, ce deschid drum celor viitoare și care le vor depăși pe primele, mai ales, dacă nu exclusiv, din punct de vedere numeric.

A PROPOS DE LA TECHNIQUE DE CONSTRUCTION DE LA « CETATEA NOUĂ » PRÈS DE ROMAN

RÉSUMÉ

Partant de l'analyse du système de construction de la « Cetatea Nouă » ainsi que de ses éléments composants — soubassements en bois, tours circulaires, *zwinger* — l'auteur aboutit à la conclusion d'une influence byzantino-orientale dans la construction de ce complexe. Cette technique de construction que l'on recontre aussi dans la Moldavie du Moyen Âge, à Cetatea Albă par exemple, sera développée sur un plan supérieur dans les premières années même du règne d'Étienne le Grand (1457—1504). A partir d'une série de considérations et tout particulièrement de la constatation qu'en 1466 on bâtit aussi bien le monastère de Putna que la « Cetatea Nouă » l'auteur arrive à la conclusion qu'à l'encontre de ce que l'on croyait jusqu'à présent, l'activité de construction d'Étienne le Grand commence non point de la seconde partie de son règne, mais bien de la première partie, en tout cas avant 1466, date où l'on constate effectivement l'existence de cette technique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1, mur d'enceinte (démantelé) avec ses deux pieds du côté nord de la cité (vue de l'est); 2, mur d'enceinte du côté nord (vue de l'ouest).

Fig. 2. — 1, mur intérieur de « Cetatea Nouă ». A gauche du mur on voit une partie du *zwinger*; 2, tour circulaire du côté sud-est de la courtine extérieure.

²² Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 309.

²³ *Ibidem*.